

บทที่ 8 บทสรุปและข้อเสนอแนะ

จากผลการศึกษารูปประเด็นสำคัญได้ดังนี้

8.1 ลักษณะสภาพแวดล้อมทางด้านชีวกายภาพของป่าชุมชน

ป่าชุมชนบ้านแม่แฮ มีขอบเขตไม่ชัดเจน เนื่องจากไม่มีสิ่งใดที่บ่งชี้ชัดเจนว่าเป็นขอบเขตพื้นที่ป่าชุมชน แต่ชาวบ้านในชุมชนจะทราบดี การใช้ทรัพยากรทั้งหมดที่บ้านแม่แฮและหมู่บ้านแม่แฮน้อยเป็นชุมชนที่มีขนาดเล็ก การบังคับใช้กฎระเบียบต่าง ๆ จึงเป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพและยังมีการจัดการภายใต้ระบบของคณะกรรมการองค์กร 14 หมู่บ้าน หน่วยงานราชการและโครงการหลวงในพื้นที่ อัตราการใช้แล้วหมดไปของทรัพยากรแหล่งน้ำยังคงขาดแคลนบ้างแต่ไม่รุนแรงเท่ากับชุมชนบ้านห้วยแก้วและสภาพป่ายังมีความอุดมสมบูรณ์อยู่มาก การใช้ไม้ พื้นและของป่าอยู่ในระดับกลาง ป่าชุมชนมีขนาดเล็กง่ายต่อการจัดการแต่อยู่ใกล้ชุมชนมากกว่าชุมชนบ้านห้วยแก้ว และแบ่งเขตไม่ชัดเจนทำให้บุคคลภายนอกไม่ทราบและเข้ามาใช้ประโยชน์โดยไม่ทราบว่าเป็นป่าชุมชนก็เป็นได้

ป่าชุมชนบ้านห้วยแก้วมีขอบเขตที่ชัดเจน โดยมีป้ายบอกอาณาบริเวณอย่างชัดเจน ถึงแม้ว่าในปัจจุบันนั้นจะถูกร่อนไปเป็นส่วนใหญ่ การใช้ทรัพยากรป่าไม้ทั้งหมดที่บ้านห้วยแก้วและหมู่บ้านแม่เตาดินนั้นจะมีการใช้ประโยชน์ร่วมกันและยังคงมีการจัดการทางสถาบันภายใต้ระบบของคณะกรรมการป่าชุมชน อัตราการใช้แล้วหมดไปของทรัพยากรแหล่งน้ำอยู่ในระดับปานกลางค่อนข้างสูง จึงต้องมีการจัดโควตาในการรับน้ำในหน้าแล้ง เพื่อให้มีการใช้น้ำอย่างทั่วถึง ส่วนการใช้ไม้พื้น และของป่าอยู่ในระดับปานกลางค่อนข้างต่ำ ป่าชุมชนของชุมชนแห่งนี้มีขนาดใหญ่คือ มีถึง 1,600 ไร่ ทำให้ยากแก่การกีดกันการใช้ แต่มีพื้นที่ติดกับพื้นที่ชุมชนทำให้ดูแลได้ง่ายและบุคคลภายนอกก็ลักลอบเข้ามาใช้ประโยชน์ได้ยาก

8.2 รูปแบบการจัดระเบียบเชิงสถาบัน

ชุมชนบ้านแม่แฮ ใช้กฎระเบียบของชุมชนเป็นกลไกควบคุมการอนุรักษ์และใช้ประโยชน์จากทรัพยากรป่าไม้ กฎระเบียบของชุมชนแห่งนี้มีรากฐานมาจากขนบธรรมเนียมประเพณีซึ่งสืบทอดกันมาหลายชั่วอายุคน มีการพัฒนาและปรับปรุงให้มีรูปแบบที่ชัดเจนและได้จัดทำเป็นลายลักษณ์อักษรให้โดยคณะกรรมการป่าชุมชนเพื่อให้ชาวบ้านในชุมชนมีความเข้าใจในกฎระเบียบต่าง ๆ ไปในทิศทางเดียวกัน สถาบันที่ทำหน้าที่บริหารและตัดสินใจเกี่ยวกับการจัดการดูแลป่าชุมชน ประกอบไปด้วย คณะกรรมการป่าชุมชนของชุมชนบ้านแม่แฮ และคณะกรรมการองค์กร 14 หมู่บ้าน การแบ่งปันผลประโยชน์ที่เกิดจากป่า ชาวบ้านสามารถใช้ประโยชน์ได้อย่างเสมอภาคและเท่าเทียมกันแต่ต้องใช้แต่พอเพียงแก่การยังชีพของครัวเรือน ในด้านการจัดการดูแลป่าชุมชนพบว่า ได้มีการจัดกิจกรรมการทำแนวกันไฟและดับไฟป่า มีการออกตรวจตราพื้นที่ป่าเป็นประจำทุกเดือนและกิจกรรมการบำรุงรักษาพื้นที่ป่าโดยการปลูกป่าเป็นประจำทุกปี

ชุมชนบ้านห้วยแก้ว กฎเกณฑ์ในการจัดการป่าชุมชนพัฒนามาจากการต่อสู้ของชาวบ้านในการแย่งชิงทรัพยากรป่าไม้จากนายทุนที่ได้รับสัมปทานจากรัฐบาล และมีการกำหนดกฎระเบียบบทลงโทษต่าง ๆ ให้เหมาะสมกับสภาพปัจจุบัน สถาบันที่ทำหน้าที่บริหารและตัดสินใจเกี่ยวกับการจัดการดูแลป่าชุมชน คือ คณะกรรมการป่าชุมชนบ้านห้วยแก้ว แต่ในปัจจุบันไม่ได้ทำเป็นรูปแบบที่ชัดเจนแล้ว เนื่องจากไม่มีงบประมาณในการดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ การแบ่งปันผลประโยชน์ที่เกิดขึ้นจากป่า ชาวบ้านมีสิทธิ์ที่จะใช้แรงงานของตนเองในการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรป่าชุมชนอย่างเท่าเทียมกันแต่ต้องเป็นไปตามกฎระเบียบ ในด้านการจัดกิจกรรมเกี่ยวกับการจัดการและดูแลรักษาป่าชุมชนพบว่า ได้มีการจัดกิจกรรมทำแนวกันไฟและดับไฟป่า กิจกรรมการตรวจตราพื้นที่ป่ามีเพียงสอดส่องตรวจตราโดยชาวบ้านที่เข้าไปเก็บของป่าเท่านั้น ไม่ได้มีการสอดส่องตรวจตราอย่างเป็นทางการอย่างเช่นในอดีตอีกแล้ว และมีกิจกรรมการบำรุงรักษาพื้นที่ป่าโดยการปลูกป่าซึ่งได้ทำครั้งสุดท้ายเมื่อปี พ.ศ. 2542 และมีการบวชป่าเพื่อให้ความสัมพันธ์ระหว่างคนกับป่าแนบแน่นขึ้น

สำหรับการประเมินสถานภาพการจัดการเชิงสถาบันในชุมชนศึกษา พบว่า ชุมชนบ้านแม่แฮมีสถานภาพที่เข้มแข็งกว่าชุมชนบ้านห้วยแก้ว และปัจจัยภายในที่สำคัญที่จะทำให้ความเข้มแข็งของสถาบันในแต่ละชุมชนลดน้อยลงคือ การที่สมาชิกทำการฝ่าฝืนกฎระเบียบมากขึ้น ส่วนปัจจัยภายนอกได้แก่การแทรกแซงจากรัฐบาล ซึ่งการที่จะทำให้สถาบันการจัดการทรัพยากรป่าชุมชนในแต่ละชุมชนศึกษาดำรงอยู่ได้นั้น ชาวบ้านต้องการเพิ่มกิจกรรมความร่วมมือให้มากขึ้นและมีบทลงโทษที่รุนแรงขึ้น

จากการศึกษา ยังพบอีกว่า ชาวบ้านทั้งสองชุมชนส่วนใหญ่เข้าใจว่ากรรมสิทธิ์ในทรัพยากรป่าชุมชนเป็นกรรมสิทธิ์ส่วนรวมของชาวบ้านและมีความรู้เกี่ยวกับกฎระเบียบต่าง ๆ อยู่ในเกณฑ์ที่น่าพอใจ และยอมรับกฎเกณฑ์ระดับการใช้ด้วยความสมัครใจ ในด้านการมีส่วนร่วมในการกำหนดกฎเกณฑ์และข้อบังคับต่าง ๆ ในระดับการใช้ นั้น ชุมชนบ้านแม่แฮมีส่วนร่วมน้อยแต่ชุมชนบ้านห้วยแก้วมีส่วนร่วมมาก นอกจากนี้ ทั้งสองชุมชนเห็นว่ากฎเกณฑ์ข้อบังคับต่าง ๆ กับสภาพทางกายภาพของป่าและลักษณะชุมชนมีความเหมาะสมสอดคล้องกัน

อย่างไรก็ตาม พื้นที่ป่าชุมชนทั้งสองอยู่ในเขตป่าสงวนแห่งชาติ สิทธิตามกฎหมายยังคงเป็นของรัฐชาวบ้านมีเพียงสิทธิโดยพฤตินัย ในประเด็นนี้ พบว่าชาวบ้านทั้งสองชุมชนมีความต้องการที่จะมีสิทธิในการจัดการและการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรป่าไม้ การอนุรักษ์ป่าไม้ในพื้นที่ได้อย่างเต็มที่ทั้งโดยพฤตินัยและนิตินัยเพื่อความถูกต้องและมั่นคงในการใช้ประโยชน์จากป่า

8.3 ต้นทุน ผลประโยชน์ และความขัดแย้ง

ผลประโยชน์ที่รับจากป่าชุมชนบ้านห้วยแก้วและชุมชนบ้านแม่แฮ ได้แก่ ไม้ ฟืน ที่ดินเพาะปลูกและผลผลิตจากป่าซึ่งชุมชนบ้านแม่แฮจะนำมาใช้ในครัวเรือนเป็นหลัก ส่วนชุมชนบ้านห้วยแก้วมุ่งที่จะนำผลผลิตจากป่าไปจำหน่ายเพื่อเป็นรายได้ให้แก่ครัวเรือนเป็นหลัก ส่วนในการดำเนินการเกี่ยวกับการจัดการป่าชุมชน ในชุมชนบ้านห้วยแก้วในปีที่ศึกษาไม่มีการจัดกิจกรรมเกี่ยวกับการจัดการและดูแลป่าชุมชน เนื่องจากขาดการสนับสนุนจากภาครัฐและชาวบ้านส่วนใหญ่จะเข้ามาทำงานในเมืองมากขึ้น ความสัมพันธ์ในชุมชนนั้นเริ่มเป็นไปในลักษณะต่างคนต่างอยู่ต่างทำมาหากินกันมากขึ้น ส่วนชุมชนบ้านแม่แฮมีต้นทุนในการจัดกิจกรรมต่าง ๆ โดยได้รับการสนับสนุนจากหน่วยงานภาครัฐในพื้นที่

จากการศึกษาในส่วนของต้นทุนของการจัดการและดูแลการใช้ทรัพยากรพบว่าชุมชนบ้านแม่แฮมีต้นทุนโดยเฉลี่ยในระดับครัวเรือนประมาณ 284 บาท/ครัวเรือน/ปี และมีต้นทุนโดยรวมในระดับชุมชนประมาณ 73,584 บาท/ปี ส่วนในชุมชนบ้านห้วยแก้วมีต้นทุนโดยเฉลี่ยในระดับครัวเรือนประมาณ 256 บาท/ครัวเรือน/ปี และมีต้นทุนโดยรวมในระดับชุมชนประมาณ 104,893 บาท/ปี เห็นได้ว่าชุมชนทั้งสองใช้ต้นทุนในการจัดการและดูแลทรัพยากรป่าไม้ภายใต้กรรมสิทธิ์ร่วมที่น้อยกว่าการจัดการภายใต้กรรมสิทธิ์ของรัฐ ในด้านผลประโยชน์พบว่าชุมชนบ้านแม่แฮมีมูลค่าโดยเฉลี่ยของผลประโยชน์ที่ครัวเรือนได้รับประมาณ 51,117 บาท/ครัวเรือน/ปี และคิดเป็นมูลค่าโดยรวมของชุมชนประมาณ 649,957 บาท/ปี ส่วนในชุมชนบ้านห้วยแก้วมีมูลค่าโดยเฉลี่ยของ

ผลประโยชน์ที่ครัวเรือนได้รับประมาณ 47,249 บาท/ครัวเรือน/ปี และคิดเป็นมูลค่าโดยรวมของชุมชนประมาณ 11,717,796 บาท/ปี

ในส่วนของประเด็นเรื่องความขัดแย้ง พบว่าในชุมชนบ้านแม่แฮ เมื่อมีปัญหาความขัดแย้งภายในชุมชนจะอาศัยกฎเกณฑ์ของชุมชนเป็นเครื่องตัดสิน โดยมีคณะกรรมการป่าชุมชนเป็นผู้ไกล่เกลี่ย และถ้ามีปัญหาความขัดแย้งกับชุมชนใกล้เคียง จะแก้ไขโดยคณะกรรมการป่าชุมชนหรือคณะกรรมการองค์กร 14 หมู่บ้านตามระดับความขัดแย้ง ส่วนความขัดแย้งกับรัฐแทบจะไม่มีให้เห็น และยังมีการได้รับการสนับสนุนจากเจ้าหน้าที่รัฐในพื้นที่ในกิจกรรมที่เกี่ยวข้องอีกต่างหาก

ในชุมชนบ้านห้วยแก้วเมื่อมีปัญหาความขัดแย้งภายในชุมชนจะใช้การประชุมชาวบ้าน โดยมีคณะกรรมการป่าชุมชนเป็นผู้ไกล่เกลี่ย และถ้าเป็นความขัดแย้งกับชุมชนใกล้เคียงจะใช้การพูดคุยเพื่อประนีประนอม ส่วนความขัดแย้งกับรัฐแทบจะไม่มีให้เห็น

8.4 การใช้ทรัพยากร

จากการศึกษารูปแบบความสัมพันธ์ในการใช้ทรัพยากร พบว่า แรงจูงใจที่สำคัญที่ทำให้สมาชิกในชุมชนทั้งสองร่วมมือกันอนุรักษ์ทรัพยากรป่าชุมชนก็คือ เพื่อรักษาแหล่งต้นน้ำลำธารไว้ใช้ในการดำรงชีวิต ยินยอมและยอมรับที่จะทำตามกฎระเบียบในการเข้าใช้ทรัพยากรในป่าชุมชน แต่ยังมีชาวบ้านบางส่วนซึ่งมีจำนวนน้อยที่มีพฤติกรรมฉวยโอกาสเมื่อมีโอกาสตัดทวงผลประโยชน์หรือใช้ฟรี โดยการฝ่าฝืนกฎระเบียบที่มีอยู่ ซึ่งในชุมชนบ้านห้วยแก้วจะมีมากกว่าในชุมชนบ้านแม่แฮ

การมีส่วนร่วมในกิจกรรมความร่วมมือต่าง ๆ พบว่า ในชุมชนบ้านแม่แฮครัวเรือนตัวอย่างมีส่วนร่วมในกิจกรรมการตรวจตราสอดส่อง มีส่วนร่วมในกิจกรรมดูแลรักษาพื้นที่ป่าชุมชน และส่วนร่วมในการเข้าร่วมประชุมหารือเกี่ยวกับป่าชุมชนสูงกว่าชุมชนบ้านห้วยแก้ว โดยในภาพรวมนี้ทั้งสองชุมชนครัวเรือนตัวอย่างส่วนใหญ่มีส่วนร่วมในกิจกรรมดังกล่าว

ผลที่เกิดขึ้นจากการใช้ทรัพยากรป่าชุมชนภายใต้การจัดการทรัพยากรส่วนรวม จากการศึกษาพบว่าครัวเรือนตัวอย่างส่วนใหญ่ของทั้งสองชุมชนมีความพึงพอใจเกี่ยวกับประสิทธิภาพในการใช้ทรัพยากรภายใต้การจัดการป่าชุมชน และมีความพึงพอใจต่อความเท่าเทียมกันในการใช้ทรัพยากรป่าชุมชน และมีความพอใจในความมั่นคงในวิถีชีวิตภายใต้การมีอยู่ของการจัดการทรัพยากรป่าไม้ในรูปของป่าชุมชนเช่นกัน

8.5 ข้อเสนอแนะ

1) ป่าชุมชน ซึ่งถือว่าเป็นทรัพยากรที่ใช้ร่วมกันนั้น การจัดการที่จะก่อให้เกิดความยั่งยืนได้จำเป็นจะต้องเป็นการจัดการร่วมกันของชุมชนที่มีการจัดการเชิงสถาบันที่มีประสิทธิภาพ และมีความสอดคล้องกับสภาพความเป็นจริงในพื้นที่ป่าและลักษณะทางเศรษฐกิจสังคมภายในชุมชน แต่ทั้งนี้ทั้งนั้นสิทธิในการใช้ประโยชน์ของชุมชนที่ดูแลทรัพยากรส่วนรวมในรูปของป่าชุมชนนี้ก็ยังคงเป็นเพียงแค่อำนาจโดยพฤตินัยเท่านั้น การรับรองสิทธิการใช้ทรัพยากรป่าชุมชนเหล่านี้ควรที่จะให้การยอมรับตามกฎหมายหรือมีสิทธิโดยนิตินัย เพื่อให้ชุมชนที่ดูแลรักษาทรัพยากรป่าไม้ในรูปของป่าชุมชนนี้ได้มีแรงจูงใจที่จะทำการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้และมีความมั่นใจในการที่เข้าใช้และลงทุนบำรุงรักษาทรัพยากรป่าไม้ของพวกเขาอย่างยั่งยืน หน่วยงานภาครัฐควรที่จะเข้ามาสนับสนุนในเรื่องต่าง ๆ ที่ชุมชนเหล่านี้ขาดแคลน เช่น งบประมาณ การให้คำปรึกษาเพื่อให้ชุมชนเหล่านี้รู้สึกมีความมั่นใจว่าสิ่งที่พวกเขาทำเป็นสิ่งที่ถูกต้องและได้รับการยอมรับจากทางการ

2) งานศึกษานี้เป็นงานที่ใช้แนวคิดทางเศรษฐศาสตร์นิเวศ ซึ่งเป็นแนวทางการศึกษาที่ยังมีอยู่น้อยในประเทศไทย เป็นแนวทางการศึกษาที่มีความเป็นสหสาขาครอบคลุมความสัมพันธ์ระหว่างเศรษฐกิจและระบบนิเวศ โดยมีกรอบสถาบันเป็นตัวเชื่อม มีแนวคิดด้านนิเวศ และแนวคิดเชิงสถาบันมาใช้ในการวิเคราะห์ด้วย งานลักษณะนี้จะไม่กล่าวถึงระบบเศรษฐกิจใหญ่ โดยละเอียดในฐานะที่เข้าใจว่ายังอยู่ในระบบตลาด-ทุนนิยมอยู่ ซึ่งจะเห็นข้อแตกต่างที่สำคัญกับ กลุ่มงานศึกษาของเศรษฐศาสตร์การเมืองที่จะโยงถึงระบบเศรษฐกิจใหญ่ตลอดเวลา และมีลักษณะแตกต่างที่สำคัญจากงานเศรษฐศาสตร์ทรัพยากรและสิ่งแวดล้อม คือ มีการพิจารณาประเด็นและการจัดการของมนุษย์ที่สูงกว่าระดับปัจเจกชน เช่น ชุมชน หรือสังคม และมีการศึกษาถึงมิติของระบบกรรมสิทธิ์ชุมชน การมีส่วนร่วมของชุมชน การเปลี่ยนแปลงองค์กร กฎหมาย และการจัดการสถาบันมากขึ้น ในแง่ของเรื่องรูปแบบของสิทธิ (property right regimes) ซึ่งถือเป็นสถาบันที่สำคัญนั้น เศรษฐศาสตร์นิเวศไม่ได้เน้นเฉพาะสิทธิส่วนบุคคลเท่านั้น แต่พิจารณาถึงความไม่มีสิทธิ สิทธิส่วนรวม และสิทธิโดยรัฐ โดยมองว่าสิทธิมีลักษณะที่มีความต่อเนื่องเป็นสเปกตรัมตั้งแต่ความไม่มีสิทธิ ไปจนถึงการมีสิทธิสูงสุดในรูปสิทธิส่วนบุคคล การประเมินประสิทธิภาพรูปแบบสิทธิแบบต่างๆ เศรษฐศาสตร์นิเวศจะพิจารณาในมิติที่หลากหลายด้วยกัน เช่น มิติทางเศรษฐศาสตร์ มิติทางสังคม และมิติทางนิเวศ

จะเห็นได้ว่างานวิจัยที่ประยุกต์แนวคิดในลักษณะเช่นนี้ยังมีอยู่น้อยมาก ในอนาคตงานวิจัยที่มีความเป็นสหสาขาวิชาเช่นนี้ควรจะได้มีการศึกษาให้มากขึ้น เพื่อขยายขอบเขตของมิติการพิจารณาในแง่มุมต่าง ๆ ให้มีมากขึ้นต่อไป